

MPRA

Munich Personal RePEc Archive

**Georgi Petrov and the model of the
market socialist economy in Bulgaria**

Nenovsky, Nikolay and Marinova, Tsvetelina

1 November 2025

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/127476/>
MPRA Paper No. 127476, posted 31 Dec 2025 05:48 UTC

Георги Петров и моделът на пазарното социалистическо стопанство в България

Николай Неновски¹

Цветелина Маринова²

Съдържание: Българският икономист Георги Петров и неговото значение за политическата икономия на социализма. Дебатите около стопанската реформа в България през 60-те години на 20 век. Общ поглед върху творческия проект на Георги Петров и неговата логика. База на цените – не стойност и себестойност, а цени на производството (производствени цени). Теоретични проблеми на плановата икономика и собствеността. Планиране, икономически лостове и икономически растеж. Обобщителни бележки. Библиография.

Изчерпването на директивния сталинския модел, и започналите стопански реформи в началото на 60-те години на 20 век в социалистическите страни, дават възможност за появата на интересни дискусии. Те носят не само практически характер, но и засягат теоретическите основи на модела на социалистическото стопанство. Във всички страни, под различни форми и в различна степен, - самостоятелно, или под влияние на съветските икономисти, се формират няколко лагера, като основните са групата на привържениците на децентрализиран и пазарен социализъм, и групата на онези, които смятат, че е възможно планирането да се усъвършенства, да приеме нови форми, да използва нови технически процедури. Между двете крайни позиции се разполагат различни възгледи за смесени форми на координация, чрез плана и пазара. Литературата върху реформите от 50-те и 60-те години на 20 век е многобройна³.

В настоящата и следващата глава, ще изложим възгледите на двама български икономисти, оставили трайна следа в практиката и дискусиите за реформите в България,

¹ Николай Неновски, Университет Жул Верн, Пикардия, nenovsky@gmail.com; Благодарим на Пламен Чипев за техническите корекции, както и на Спартак Керемидчиев и Румен Брусарски.

² Цветелина Маринова, Нов български университет, tsvetelina.marinova@gmail.com

³ Например Spulber (1956), Tosi and Vitello, Ed. (1960) (сборник от преводи на водещите полски икономисти по темата за реформата), Montias (1962), Milenkovitch, D. (1971), Bornstein (1973), Marczewski (1973), Lavigne (1974), Seurot (1978), Asselain (1981), Dembinski (1988) и др.

- представители на двете основни модела на реформи – пазарният модел на Георги Петров, и демократичното планиране на Евгени Матеев.

Текстът, който следва е организиран по следния начин. В началото даваме кратки сведения за началото на реформата от 1963 г. Следва представяне на основните теми и идеи в творческия проект на Георги Петров, който представлява системно и логично извеждане на необходимостта от децентрализация на стопанството, преминаване от директивно планиране към икономически лостове, даване на пълна самостоятелност на предприятията, включени в механизмите на пазара и стимулите на печалбата.

Текстът, който следва представя един от възможните прочити и интерпретиране на възгледите на Георги Петров. Въпреки нашите усилия, той неизбежно отразява знанията и някои от пристрастията на авторите, които като цяло, не са преки свидетели на събитията от онези години.

1 Дебатите около стопанската реформа в България

В началото на четвъртата петилетка, към края на 1963 г. по инициатива на Политбюро и лично на Т. Живков, се формира работна група под ръководството на Гриша Филипов, председател на Държавния комитет за планиране. Нейната задача е да подготви проект, даващ началото на стопански реформи в посока децентрализиране и самостоятелност на държавните предприятия. По своя замисъл, както и по началните резултати тези реформи показват амбицията за промяна на стопанската система в страната в посока икономическа свобода чрез усилване на пазарните механизми. Според свидетелства от самите участници, това е и един от първите радикални опити за промени на стопанския модел в социалистическите страни (с изключение на Югославия) (Петров, 2016)⁴.

В работната група са включени Давид Давидов, Емил Христов, Георги Петров, Иван Виденов, Димитър Баджаров, Георги Димов и Александър Манолов (Бонев, 2011, 54)⁵. Според Г. Петров в групата са били също Кирил Зарев и Петко Кунин (Петров, 2016, 10). По спомените на Георги Петров, черновата на тезисите е писана от него и Давид Давидов (а Давидов използва свои бележки от посещението си в Югославия)⁶.

⁴ Напр. Bornstein (1973), Asselain (1981).

⁵ Давид Давидов (първи зам. председател на комитета по труда и работната заплата), Емил Христов (от Висшата партийна школа и личния кабинет на Живков, защитил “пазарна“ дисертация в СССР), Георги Петров (ВИИ Карл Маркс), Иван Виденов (зам. председател на Комитата по цените), Димитър Баджаров (първи зам. Министър на финансите), Георги Димов (зам. Председател на БНБ) и Александър Манолов (секретар на ЦПС).

⁶ Петров научава това постфактум (Петров, 2016).

Участниците в групата, макар и различаващи се по радикалност, са привърженици на либерализацията на икономиката, на даването на значителна и дори пълна самостоятелност на предприятията, и въвеждане на тъй наречените “икономически лостове“ в управлението и планирането.

Икономистите реформатори срещат сериозна съпротива при обсъждането на тезисите и резултатите от експеримента. Тя идва главно от страна на консервативните привърженици на стария тип държавно централизирано планиране и на държавното преразпределение и натрупване. Към критиците се присъединява и Евгени Матеев, за чиито специфичен модел на планиране ще стане дума в следващата глава.

При първите обсъждания на 25 и 29 ноември 1963 г., състояли се в Министерски съвет, се събират икономисти и практики. Двете противоположни и крайни позиции се олицетворяват от доцент Георги Петров (в подкрепа на тезисите и реформата) и академик Евгени Матеев, силно критичен към пазарния модел. Останалите участници заемат в различна степен междинни позиции.

Интересно е, че Тодор Живков специално набляга на необходимостта от свободен сблъсък на мнения:

“Др. Тодор Живков желае докладната записка да се обсъди с икономисти, работещи в различни сектори на народното стопанство и държавни и стопански органи, преди тя да бъде внесена за разглеждане в партийното и държавното ръководство. [...] При обсъждането др. Т. Живков много би желал да изслуша особено противни мнения, а също и становища по отделни аспекти на положенията, развити в изпратения Ви проект.“ (ЦДА⁷, 20 ноември 1963 г., 1/5/591, лист 87)

Живков формулира в синтетична форма задачите на обмяната на мнения:

“При стария начин и традиционните форми на планиране предприятията не са заинтересовани да съставят реални планове. Организацията и начинът на финансиране и кредитиране на предприятията не създава у тях заинтересованост за най-икономично и най-целесъобразно изразходване на държавните средства. Съществуващата система на материална заинтересованост не осигурява в достатъчна степен необходимото единство между интересите на колективите на предприятията и общонародните интереси, не създава стремеж предприятията

⁷ ЦДА – централен държавен архив, София

постоянно да повишават рентабилността на производството. “ (ЦДА, 20 ноември 1963 г., 1/5/591, лист 88-89)

И по-нататък:

“Основният недостатък в системата на стопанското ръководство е фетишизирането на плана. Единственият критерий за оценка на резултатите от дейността на отделните предприятия и отрасли, за работата на техните ръководства и колективи сега е изпълнението на утвърдения план. [...] Планират се централизирано цялото народно стопанство - до последната негова клетка, по всички показатели на икономическото развитие. Например Министерският съвет, Народното събрание, Държавният комитет за планиране, отрасловите комитети и министерствата утвърждават централно в промишлеността повече от 1800 /а държавният комитет за планиране - близо 400 показатели/, в селското стопанство - над 250 /от които близо 200 - за семеипроизводство и лозов и овощен посадъчен материал/показатели, в капиталното строителство - над 20 показатели; освен това за промишлеността, строителството, ДЗС и МТС, Министерският съвет утвърждава 8 и министерствата и отрасловите комитети допълнително още от 12 до 24 показатели по труда и по себестойността.“ (ЦДА, 20 ноември 1963 г., 1/5/591, лист 94)

Насоката на реформата е формулирана най-ярко от Георги Петров:

“Законът за стойността управлява размяната чрез цената, неговото въздействие върху производството следователно се осъществява най-напред и главно чрез цената, а значи и чрез печалбата, изразяваща разликата между тази цена и заплатените производствени разходи. [...] Не е ли именно печалбата в такъв случай формата, в която интересите на предприятията и на обществото добиват еднопосочност? Нали увеличението на печалбата едновременно увеличава дохода на държавата и доходен на отделния производствен колектив, като прави ненужни административните и други ограничения, освен икономическите лостове за регулиране на самата печалба ! [...] Но няма по голямо заблуждение от това да се мисли, че можеш да спазваш закона за стойността като игнорира цената, самоиздръжката и техния обективен резултат печалбата. Животът хиляди пъти е доказал това.“ (ЦДА, 20 ноември 1963 г., 1/5/591, лист 39, 46, 47)

В действителност, Георги Петров е един от инициаторите и най-активният привърженик на пазарния социализъм (макар, че в онези години, той самият отрича това определение за себе си).

Георги Петров е роден 1929 г. в гр. Бяла черква и завършва финанси в Ленинград (1952). Той е дългогодишен професор по финанси в ВИИ Карл Маркс (УНСС) (1952-2004). Бил е директор на научния институт към Министерството на финансите (1963-1978), а в последствие, в годините на прехода е бил в ръководството на БНБ (1991-2004). Участва в редица конференции, предимно в социалистическите страни, специализира в Берлин (1962), а през 1971 г. във Франция, където се запознава с водещата литература по въпросите на планирането и конвергенцията, плод на което е и книгата му конвергенцията (Петров, 1973). Основите му биографични бележки са събрани в неговата мемоарна книга *Лъжливите реформи в България* (Петров, 2016).

Професор Георги Петров (Източник: вестник Труд).

2 Общ поглед върху творческия проект на Георги Петров и неговата логика

Творчеството на Георги Петров до 1990 г. може да се разглежда като системно развитие на различни приложни и теоретични аспекти на модела на децентрализиран и пазарен социализъм. Основната задача е да повиши ефективността и производителността на социалистическото производство и доходите на населението, като се преодолеят информационните ограничения (скриване на резерви, стремеж към занижени планове, инвестиционен глад и пр.) и да реши мотивационните проблеми, характерни за централизирането и административно планиране (липсата на интереси за иновации у производителите). Моделът е в рамките на марксистката трудова теория за ценността.

В една от първите статии на Г. Петров от 1964 г. (според самия него най-радикалната му статия), четем:

“Възниква най-остро противоречие между заинтересоваността на предприятията в получаване на по-ниски планови показатели (и страхът от тяхното голямо преизпълнение) и интересите на обществото от осигуряване на оптимални темпове на разширено възпроизводство. Изгубил единствено възможният критерии за предварително проверяване (икономическите интереси на самите предприятия), планът в редица случаи се оказваше необоснован и неточен, съдържащ в себе си възможности за диспропорции.“ (Петров, 1964, 90).

А през 1967 г., Петров отбелязва:

“В процеса на планирането предприятията се стремят да дадат невярна и неточна информация, за да им бъдат утвърдени по-ниско и лесно изпълними планови показатели. У производствените колективи съществува нежелание и страх да използват всички възможности. За повишаване ефективността на производството и за преизпълнение на плановете, за да не получат следващия или още в същия период по-напрегнат план. Доказано е, че без наличието на вярна и точна изходна информация не може да се състави реален и напрегнат план, а без заинтересоваността, инициативата и творчеството на непосредствените производители не могат да се реализират безкрайните възможности на плановото социалистическо производство за икономии на време. С други думи, съществуващата досега форма на икономическа организация на производството създаваше известни пречки за развитието на производителните сили“. (Петров, 1967, 61-62).

Обръщайки се към началото на творческия път на Г. Петров, може да отбележим, че неговата интуиция и възгледи за недостатъците на плановото стопанство и използването на пазара се формират в края на 50 те и началото на 60 те години, и получават завършен вид в процеса на прякото му участие в стопанската реформа от 1963 – 1966 г. Според самия него, основната му интелектуална цел става “спасението на социализма“ (Петров, 2016, 21).

В годините около реформите са публикувани основните статии на автора - в сп. *Икономическа мисъл*, сп. *Финанси и кредит*, сп. *Планово стопанство*, както и в *годишника на ВИИ Карл Маркс* (Петров, 1961, 1964, 1964а, 1965, 1965а, 1966, 1966а, 1966б, 1966с, 1966д, 1967 и др.). В последствие те са обобщени и развити в монографията *Стокови отношения и ценообразуване при социализма*, издадена през 1969 г.⁸. Тази книга, според нас е основна за разбиране на концепцията на Г. Петров. В нея са представени почти елементи от дебата за пазарния социализъм, които авторът в последствие задълбочава в поредица от монографии, всяка от които е посветена на отделен водещ проблем. Сред тези теми са (i) сходствата на пазарните реформи в социалистическите страни със западните модели на планиране и регулиране, т.е. теорията за конвергенцията (1973), (ii) проблемите на външната търговия, за експортните премии, митата и конвертируемите валутни курсове (Петров, 1965, 1965а, 1966с, 1975), (iii) ролята на различните видове данъци (Петров, 1966, 1976), (iv) източниците на финансиране на разширеното възпроизводство (Петров, 1978), (v) за принципите на разпределение на доходите в предприятията (Петров, 1967, 1986) и пр.

Книгата *Крахът на тоталитарната система*, писана в периода януари 1987 – ноември 1989 г., и предвидена да анализира деформациите на общонародната социалистическа собственост, но прераснала в систематична и категорична критика на тоталитарната икономика излиза от печат чрез 1990 г. (Петров, 1990), т.е. след смяната на Т. Живков. Към посочените важни публикации може да добавим и студията в колективната монография от 1990 г., посветена на развитието на индустрията в България. В нея Г. Петров прави критичен обзор на историята и на дискусиите за стопанската сметка и самоиздръжка на предприятията през годините на социализма (Петров, 1990а). Посочените публикации обхващат периода до падането на социалистическия режим. През 2012 г. Георги Петров публикува монография на общо социологическа тема, - за природата на човека и неговото стопанство поведение “Човешката природа и обществото“, а през 2016 г. - спомени от опитите за реформи през годините “*Лъжливите реформи в България*“⁹.

⁸ По думите на Г. Петров първият вариант на книгата е бил готов лятото на 1964 г, а публикуването става възможно с помощта и корекциите на Жак Аройо, който пише относително “критичен“ предговор (виж Петров, 2016). На други места, Петров пише, че книгата е подготвена в периода 1963-1966, но поради цензурата, излиза през 1969 г. (Петров, 2012).

⁹ През всичките години Г. Петров е изключително активен в пресата, и публикува статии по водещите стопански проблеми. Те не са разгледани в настоящия материал.

Каква е вътрешната логика на модела на Петров, кои са логическите стъпки на неговото извеждане?

Носещият механизъм на концепцията се свежда до *пълното обособяване на предприятията* като *децентрализирани стокотроизводители*. Пазарът става основен координационен механизъм, замествайки координацията на стопанските звена в рамките на централизираното държавно и директивно планиране¹⁰. Пазарната координация е допълнена от планова координация, но от нов характер, - тя е макроикономическа и дава само водещите пропорции на разпределението, някои основни цени и обеми. Според Петров, плановото и директивно формиране на всички цени и пропорции е невъзможно и вредно.

Обособяването на стокотроизводителите при социализма е свързано със общественото разделение на труда (който все още не е станал непосредствено обществен). Това обособяване е обективно съществуващо, икономическо и организационно¹¹. Г. Петров следва интуитивно Жак Аройо (1962, 1964, 1966 и 1967)¹², който аналитично формулира нов слой в обществото разделение на труда, а именно *икономико-организационен*. Става въпрос за организационни отношения, които не се покриват с производствените отношения и стоят по-близо до производителните сили. Това позволява извеждането в последствие и на принципа на “разделянето на собственост от владене” (по-късно това ще се нарече стопанисване), който ще присъства в дебатите до края на социализма. За отбелязване е, че нито Г. Петров, нито, който и да е друг български икономист от онези години, споменават за необходимостта от *частна собственост*, - за тях тя е табу. Новият децентрализиран модел се разглежда в рамките на общонародната собственост (която допуска формата на държавна в началните фази на комунизма, при комунизма и собствеността и държавата ще “отмрат, заспят“). Без

¹⁰ Петров е категоричен: “Държавните предприятия и при господството на административната система в чистия ѝ вид или частично видоизменени в и прикрити форми през периода на стопанските реформи не са били владетели и стопани на обществените средства за производство, не са се самоиздържали и не са притежавали качествата на стокотроизводители.“ (Петров, 1990, 19).

¹¹ Петров смята, че социалистическото стокотроизводство се отличава като от капиталистическото стокотроизводство така и от простото стокотроизводство, като все пак е по-близо до капиталистическото (Петров, 1969, 188-194, 344). Законът за стойността е специфична проява в рамките на стокотроизводството на универсалния закон за икономия на време, формулиран от Маркс (Петров, 1969, 298-305). Виж също обзора за причините за стокотроизводствените отношения в Аройо (1986, 20-29),

¹² Самият Петров отбелязва пионерната роля на Жак Аройо (1921-2011), в изясняване на редица концепции, свързани с модела “собственик – владетел/ стопанин“ (Петров, 1969, 56-57, 92-94, 97).

изключение всички учени спазват принципите на трудовата теория на Маркс и говорят за еквивалентна размяна.

Следващата логическа стъпка е да се изясни, коя е променливата, чрез която се реализира координацията? Петров, предлага това да е печалбата, по-точно не нейния абсолютен размер, а *нормата на печалба* (1961, 1969)¹³. Нормата на печалба трябва да стане онзи индикатор, който да определя резултати и приноса на всеки стокопроизводител, предприятие, - неговите собствени усилия за подобряване на общата ефективност на стопанството. Още през 1961 г., Петров, определя печалбата към авансираните фондове, като ключова променлива:

“Като обобщен икономически показател печалбата може да се планира в процент към себестойността, в процент към живия труд (фонд на работната заплата) или към стойността на основните и оборотните фондове. [...] Най подходящ показател за планиране и отчитане на нормата на печалбата е отношението на печалбата към стойността на основните и оборотните производствени фондове. Този показател изразява равнището на доходността, измерено с величината на използваните производствени фондове. Следователно чрез него може да се планира, отчита и стимулира не само снижението на себестойността и увеличението на обема и качеството на продукцията, но и най-икономичното и ефективно използване на предоставените на предприятията основни и оборотни средства. Обществото е заинтересовано както от икономииите на жив и овеществен труд чрез намаляване на себестойността, така и от икономииите на производствените фондове (Петров, 1961, 38-40).

Авторът смята, че печалбата и нормата на печалбата, са много по-добри показатели от чистия доход и нормата на чистия доход (в чистия доход се включва освен печалбата и фондът работна заплата). Последните се предлагат например от Е. Матеев¹⁴.

¹³ Този критерий е предлаган от Либерман, който Г. Петров следва: “Авторът споделя принципите на планиране на печалбата, разработени от Е. Либерман и подкрепени от редакцията на списание “Коммунист“. (Петров, 1961, 32). Позоваванията на Либерман и Косигин, се срещат често в трудовете на Петров.

¹⁴ В последната си книга Петров със задоволство отбелязва, че Матеев променя своите възгледи по отношение на чистия доход: “В последния вариант на своята идея за съревнованието (конкурса) на проекти и предложения като основа за централното разпределение на инвестиционните ресурси Е. Матеев предлага да се използват само два показателя: степен на снижение на цените и процент на обновяване на продукцията при зададена максимална фондоемкост (Матеев, 1987, 375-379). Неговите възгледи

В действителност, става въпрос за фундаментален проблем на марксовата теория за ценността. Според тази теория принадлежният продукт, принадлежната ценност, се създават единствено от живия труд, а при социализма принадлежният продукт трябва да се присвоява от цялото общество.

Петров излага и механизма, чрез който всяко предприятие се стреми да максимизира печалбата и нормата на печалба, отчитайки системата от ограничения. Тези ограничения идват : (i) от страна на другите предприятия (цени и обеми), с които предприятието ще се договоря, (ii) от търсенето на потребителите, както и (iii) по линия на зададените предварително от страна на централните органи цени и обеми на някои основни, стратегически ресурси (централно утвърдени показатели). Става въпрос за интерактивен и комплексен по своя характер процес. Предприятията се стремят да произвеждат при разходи по-ниски от обществените, с цел да получат повече печалба (Петров, 1969, 114-116). Тази печалба, и норма на печалба, ще отразяват производителността на труда на колектива, и с тях ще се обвърже и заплатата на трудовия колектив на предприятието¹⁵.

3 База на цените – не стойност и себестойност, а цени на производството

За да стане печалбата работещ критерий, е необходима и следващата логическа стъпка, а именно преминаване към *нов механизъм на ценообразуване*. Базата на цените е втората централна тема в дебата (след тази за печалбата), и тя има не само практически, но и теоретически измерения. Петров предлага като основа за конкретните, пазарните цени, да стане *цената на производство*. Последната включва в себе си себестойността и средната норма на печалба (Петров, 1964, 1969). Изборът на цената на производство има важни методологически последствия. Тя е най-пазарния и радикален вариант в сравнение с останалите два (стойност и себестойност)¹⁶.

еволуираха и той вече не смята, че предприятията трябва да се интересуват само от произвеждането на повече чиста продукция, а другите въпроси да решава обществото (Матеев, 1963, 212-213).“ (Петров, 1990, 116).

¹⁵ Петров прави равностойност :“Няма може би друга област на икономическата теория и стопанската практика, освен разпределението на печалбата, по която да са правени повече проучвания, предложения и опити за “усъвършенстване“ и “подобряване“. И вероятно няма друга област, в която толкова ясно и категорично да се види, че не са постигнати никакви реални промени и положителни резултати.“ (Петров, 1990, 74).

¹⁶ Виж подробно библиографията в следващата глава, тази за Е. Матеев, както и ранната дискусия за ценообразуването в Цаголов, под ред. (1959), Козодоев (1959), Малышев (1960, 1964, 1966), Аройо (1966), Кронрод (1960, 1988), както и обзора в Маневич (1975).

Изборът на производствените цени като база за пазарните, разчетни цени, потвърждава позицията на Петров, че ценността и съответно цената могат да се формират и появят най-напред и най-вече в процеса на самата размяна, - чрез категорията *разменна ценност*. В статията си през 1964 г. авторът пише:

“Такава обективна проверка на икономическата обосновааност на цената се извършва само в рамките на отношението, което тя изразява, само в процеса на стоквата размяна. Това не означава нищо друго, освен че действителната икономически обосновааната цена може да възникне само при и на основата на отношенията между самите стокопроизводители. Съдържащите се в стоката вътрешни противоречия се проявяват като противоречие между различните стокви владелци и намират относително разрешение в най-развитата паричната форма на стойността, в цената. Действителната цена може да бъде резултат само на сблъскването и съгласуването на икономическите интереси на участниците в стоквата размяна. При съществуването на обективните предпоставки на социалистическото стоково производство стокопроизводителите могат да приемат като основа на размяната само такава цена, която е съобразена с техните икономически интереси. Никакъв държавен административен орган, който стои извън и над стоковите отношения и няма непосредствени икономически интерес в стоквата размяна (вътре в държавния сектор), не е в състояние едностранно да измени и количествено да определи едно обществено отношение, каквато е стойността, извън това отношение.“ (Петров, 1964, 92)

Без да е изследвал подходите на Р. Люксембург, Р. Хилфердинг, и да е познавал идеите на И. Рубин¹⁷, Г. Петров прави “разменен“ прочит на Маркс, поставяйки размяната и възпроизводството в центъра на формиране на ценността и цените. Тази интерпретация е контраст с традиционното виждане от онези години, и най-вече от съветските икономисти, които смятат че определяща роля за формиране на цената заема производството.

В тази линия на мислене, Г. Петров е критичен към подходите за пряко свеждане на конкретните цени към ценността, чрез измерване на трудовите разходи (Е. Матеев, В. Новожилов). Той смята това за невъзможно. В действителност проблемът за пряко и

¹⁷ Nenovsky (2019).

непосредствено свеждане на конкретните видове труд към някакъв абстрактен, обществено необходим среден труд, се превръща единствено в осредняване на конкретните трудове (Петров, 1969, 211). По думите на автора:

“За да осигури съпоставимост на всички видове конкретен труд с различна сложност, е необходимо обществото централно да определи качеството на труда, изискващ се за всяка операция това е не само практически, но и теоретически невъзможно. Производствените операции са много - десетки и стотици хиляди. Техният брой и характер с развитието на техниката постоянно се изменят. Изменят се и условията на производството. Никакъв централен орган не е в състояние даже с помощта на най-съвършени технически средства да определя вярно коефициентите за сложност на труда, изискващ се за всяка операция, и да изменя тези коефициенти при изменение на условията. [...] Превръщането на индивидуалния конкретен труд в съпоставим прост труд предполага уеднаквяване не само на труд с различна сложност, но и на труд с различна интензивност. Интензивността на конкретния труд е сложна величина. Тя отразява разхода на жизнена енергия, изхабяването на организма въобще. [...] Трудът на съвременния работник включва разхода както на мускулна, така и на нервна енергия. Съотношенията между двата вида разход в различните отрасли и професии, а също при различните условия не са еднакви. 1 калория разход на енергия при мускулните усилия е несъпоставима с 1 калория разход на енергия при нервно напрежение. Изразходените калории естествено не изразяват точно изхабяването на организма в процеса на труда.“(Петров, 1969, 72)¹⁸

Според Петров (и “размените марксисти“), това съизмерване става само чрез пазара, чрез размяната, т.е. чрез пазарните цени. В книгата от 1969 г. авторът обособява параграф с красноречивото заглавие “Разменната стойност като единствено възможна форма за изразяване на стойността“ (Петров, 207-227). Държавата трябва да промени механизмите на намеса:

“В качеството си на собственик социалистическата държава е обективно задължена да осъществява контрол и въздействие върху цените, като една от главните средства за планомерно поддържане на основните народностопански пропорции и за ограничаване елементите на стихийност. Държавата обаче не знае

¹⁸ Същите разсъждения прави и В. Базаров през 20 те години в СССР (Magnin and Nenovsky, 2025).

стойността и не може да изчисли, тя не може да даде количествен израз на съотношението между търсенето и предлагането извън цената. Следователно държавата не може сама да определя обосновани цени за всички стоки. [...] Но когато цените на повечето стоки възникват чрез договаряне между предприятията, държавата може да извършва по-точни изчисления на разходите, както при контрола върху пазарните цени, така и при непосредственото определени цените на една част от стоките. “(Петров, 1969, 253, 277)

По-нататък:

“Стойността не се проявява извън цената, затова и законът за стойността по начало не може да действа извън цената. Това основно положение както ще видим по-нататък се забравят твърде често при анализа на действието на закона за стойността в условията на социализма. Чрез цените законът за стойността действа в някаква степен и като регулатор на производството.“ (Петров, 1969, 296)

Според Петров цената на производство дава възможност процесът на “откритие на цената“ да се разгърне максимално в рамките на междуотрасловата конкуренция (“съревнование“). Както е известно, междуотрасловата конкуренция е разгледана от Маркс в третия том, където в резултат от преливания между отраслите, се формира средна норма на печалба (при среден органически строеж на капитала). Последната е пропорционална на инвестирания общ капитал (при социализма се говори за “производствени фондове“).

И докато при вътрешно отрасловата конкуренция (разгледана в първия том на *Капитала*) основен регулатор е *законът за стойността*, то при междуотрасловата това вече е законът за *средната норма на печалба*.

“Пазарните цени, които възстановяват производствените разходи и осигуряват средна норма на печалбата по отношение на производствените фондове, имат като своя база производствената цена. В производствената цена създадената от живия труд, стойност на принадлежния продукт се преразпределя между отраслите с различен органически състав на авансираните производствени фондове по начин, който осигурява на всички сфери на производството една и съща (обща) норма на печалбата. Непосредствената основа на пазарните цени е не стойността на стоките, а производствената цена. Пазарните цени се отклоняват в зависимост от

съотношението между търсенето и предлагането над и под производствената цена, а не около стойността. Производствената цена заема мястото на стойността. Законът за стойността се модифицира в закон за средната норма на печалбата. [...] Цените на световния пазар са предопределени от производствените цени на съответните стоки в страните, имащи най-голям дял в техния износ. Следователно производствената цена като база на пазарните цени в нашата страна би била предпоставка за приближаване на вътрешните цени до цените на световния пазар за засилване и задълбочаване на международния стокообмен и на специализацията на националното стопанство в рамките на международното разделение на труда.(Петров, 1969, 367-368)

И докато вътрешно отрасловата конкуренция, с определени уговорки, се приема от учените при социализма, то междуотрасловата като цяло се отхвърля. Смята се, че последната руши принципите на централизирано и планомерно определяне на основните пропорции на социалистическото стопанство, отрасловата и териториалната структура. Позицията на Г. Петров е следната.

“Цените поначало възникват на пазара в резултат на договаряне между участниците в размяната. В тези условия образуването на обща средна норма на печалба не е възможно извън или независимо от икономическото съревнование между предприятията от различни отрасли. [...] Ако се признае необходимостта от вътрешно отраслово икономическо съревнование и се създадат условия за неговото съществуване, то трябва да се признае необходимостта и неизбежността от междуотраслово съревнование. [...] Законът за средната норма на печалбата изпълнява своите обективни функции на *непосредствен* регулатор на цените чрез икономическото съревнование между предприятията от различните отрасли и между предприятията от един и същ отрасъл. (Петров, 1969, 385, 389, 392)

Георги Петров защитава закона за стойността и закона за средната печалба, като тенденции към осредняване (не пределни величини). Той е категоричен, че отклонението на цената от ценността е нещо естествено във всеки единичен случай (при спазване на $\sum \text{цени} = \sum \text{ценност}$). Отклонението на цената от ценността не е нещо вредно, а обратното - дава възможност за съревнование и иновации. Обратното, Евгени Матеев се стреми да намери технически процедури, с които да приближи максимално цената към

ценността (измерена с пълните разходи, т.е. пълните трудови разходи) във всеки един конкретен случай (Матеев, 1966, 1967). Според Петров:

“Да се направи това при цени равни във всеки отделен случай на стойността е практически невъзможно. Ако все пак такива цени съществуват, ще се наложи чрез приблизителни и неточни корективи да се отчете влиянието на дефицитността на отделните средства за производство, използвани при всеки вариант за капитални вложения. Такива (и още по неточни) корективи ще трябва да се направят и поне за няколко предшестващи стадия на производството. Резултатът ще бъде значително по-неточен, отколкото ако пазарните цени поначало се отклоняваха от стойността в зависимост от търсенето и предлагането. [...] Отклоненията на пазарните цени от стойността в зависимост от съотношението между търсенето и предлагането осигуряват правилна насоченост на икономическите стимули. Предприятията са ориентирани да произвеждат по голямо количество от търсените стоки, като същевременно ограничават използването на дефицитни средства за производство.“ (Петров, 1969, 235-236)

Формулите на Матеев за измерване на сравнителната ефективност на капиталните вложения, се отклоняват от заявеното първоначалното равенство между цена и стойност, и се коригират с различията във фондоемкостта:

“Последователното приложение на принципа за определяне на фондоемкост и на свързаните (предшестващите) производства не означава нищо друго освен включване на производствените фондове във формулата за изчисляване на ефективността по цени, равни на производствената цена, а не на стойността.“ (Петров, 1969, 402)

Матеев посочва тези прилики, но смята че производствената цена е единствено ефективна при капитализма:

“Той [Матеев] изрично посочва, че ако във формулата за сравнителна ефективност вместо пълната цена се постави себестойността и вместо нормативният коефициент¹⁹ - процентът на средната норма на печалбата, ще се получи

¹⁹ Освен това, за разлика от средната норма на печалба, коефициентът на нормативна ефективност е неприложим при децентрализирани решения и пълна самоиздръжка (Петров, 1969, 415). Според сведения на Петров, методиката на СИВ, като и на НРБ за определяне на капиталните вложения, както и тази на СИВ за външната търговия, са сходни с производствената цена (417 - 420). Г. Петров прави критичен анализ и на моделите за ценообразуване, използвани в социалистическите страни, приемащи за база средната

сравняване на производствените цени на продуктите при двата разглеждани варианта [на капиталните вложения]. Той приема изразеното от Новожилов, Канторович и от други икономисти мнение, че единният срок на откупуване при определяне на ефективността на капиталните вложения по същество означава приемане на средната норма на печалбата и производствената цена. (Петров, 1969, 405)

В конкретен план Г. Петров предлага *пряко договаряне* на цените между стокопроизводители, които ще станат основа за пазарните цени и за съставянето на плана. Необходимо е и премиване към единни цени, т.е. цените на потребителския пазар да се приближат до фабрично заводските. Цената на производство има стимулираща и догонваща роля за изостаналите страни както при капитализма (както мисли Матеев), така и при социализма:

“Страните с по-ниско равнище на развитие на производителните сили нормата на печалбата е обикновено по-висока, отколкото в най-развитите страни. Ниското равнище на производителните сили се изразява най-често в остра дефицитност на капитални вложения и в наличието на значителни трудови ресурси при ниска работна заплата. Производствената цена правилно ориентира в тези условия да се избират вариантите за капитални вложения, осигуряващи предимно екстензивно разширено производство и балансираност на капиталните вложения и трудовите ресурси.“ (Петров, 1969, 408)

Средната норма на печалба не е само разчетна единица, тя е реална икономическа категория:

“Плановата пропорция, “потребление-натрупване“ се подлага на предварителна обективна проверка чрез реално възможната норма на печалбата. [...] “Автоматизмът“ на производствената цена изключва или ограничава възможността за субективни, волунтаристични планови решения, несъобразени

отраслова себестойност и добавяйки към нея еднакъв % печалба. Смята се, че този модел отчитал “въоръжеността на живия с мъртъв труд“. Според Петров, обаче: “Не е нужно да се доказва, че цените, в които печалбата е пропорционална на себестойността, не се приближават до стойността на стоките и не изразяват вярно стойността. Степента на въоръженост на живия труд със средства за производство се изразява не от относителната величина на себестойността, а от размера на авансираните производствени фондове Между авансираните производствени фондове и величината на себестойността няма пропорционална зависимост поради различния относителен дял и скорост на оборота на основните и оборотните средства.“ (Петров, 1969, 426)

действителните условия и възможности на социалистическото стоково производство на съответния етап от развитието. “ (Петров, 1969, 414-415)

В една своя ранна статия, Петров дава пример за това, как производствената цена би стимулирала специализацията, в това число във външната търговия (разбира се примерът е в рамките на марксовата теория). Примерът е следният. Дадена е годишна потребност, която може да се удовлетвори или със стока А или със стока Б. Двете стоки имат различен органически състав (c е постоянния капитал, v е променливия капитал, а m е принадлежната ценност):

Стока А: $60c + 20v + 20m = 100$ (производствени фондове 100)

Стока Б: $80c + 10v + 10m = 100$ (производствени фондове 200)

Общо: $140c + 30v + 30m = 200$ (производствени фондове 300)

Производствена цена на двете стоки е:

Стока А: $60c + 20v + 10m = 90$

Стока Б: $80c + 10v + 20m = 110$

При пълна заменяемост на двете стоки, купувачите биха предпочели изцяло А, защото има по-ниска производствена цена. Тогава общата сума става:

$120c + 40v + 20m = 180$ (производствени фондове 200)

Следователно, обществото удовлетворява потребностите от А и Б, при пазарна цена, съответстваща на стойността, чрез авансиране на 300 единици производствени фондове. При пазарна цена на база производствена цена – това става само чрез само 200 единици инвестирани фондове (Петров, 1964, 102). Тоест прави се икономия от 100 единици.

4 Планиране, икономически лостове и икономически растеж

Като продължение, изложеното дотук изисква преформулиране на функциите и инструментите на централните стопански органи. Началото на решението на тази задача е поставено в книгата на Петров от 1969 г., както и в статията *Пазарни отношения при социализма*, сп. Икономическа мисъл (Петров, 1966). Основният извод е, че е необходимо планирането да се съчетае с икономическите лостове на влияние.

Първо, - за планирането. То приема нови форми, като се свежда до определяне на основните пропорции и до задаване на ограничения за базовите и стратегически ресурси. Държавата и бюджетът финансират единствено стратегически инвестиционни проекти. Крайното формулиране на плана, както определянето на пропорциите става чрез контролни, ориентировъчни, и незадължителни цифри (т.н. “разчетните показатели“). Това става на база плановете на предприятията, сформирани на децентрализирана и пазарна основа, чрез преки преговори и договори между предприятията. Болшинството от цените са договорни, и именно те служат за определяне на крайни, пазарни цени. Принципите на плановостта се преплитат и взаимодействат с пазарните механизми и закона за стойността (Петров, 1966). Като цяло информацията се генерира децентрализирано, но се предполага и централизиран, йерархичен момент.

“Дотогава докато съществува стоковото производство, законът за планомерното развитие действа при разкриване и осъществяване на обективно необходимите пропорции в единство и взаимна обусловеност със закона за стойността. Това, както беше отбелязано, означава, че предварително разкритите в държавния план пропорции се проверяват, уточняват и реализират с тези икономическите интереси на стокопроизводителите, управлявани непосредствено от закона за стойността. [...] Плановете на предприятията се използват за предварително проверяване и уточняване на държавния план. [...] Следователно в условията на социализма законът за стойността се поставя в определена зависимост от закона за планомерното развитие, той действително се използва съзнателно от обществото, без да се игнорира и без да се прави невъзможно неговото обективно проявление. Планомерността все повече се превръща във форма на действие на закона за стойността, а елементите на стихийност все повече се ограничават и изчезват. (Петров, 1969, 309, 311, 332)

На второ място, идват механизмите и инструментите на дискреционното, но непряко регулиране, или както се наричат тогава – “икономическите лостове“ (Бонев, 1968). Те се наричат икономически, защото се предполага да са антитеза на административните и директивни лостове и принуди. Тяхната цел е да насочват потоците на ресурси, доходи и инвестиции, при големи отклонения от стратегическите пропорции, както и да помагат за преливане на ресурси между сектори и цели.

Пример за икономически лост са *данъците*. Конкретно, Г. Петров отхвърля “данък оборот“ и предлага за основен “данък върху инвестиционните фондове“ (сходен на

облагането на поземлената рента). Последният нивелира в някаква степен, различията във фондоемкостта на предприятията (фондоемкостта води да различна норма на печалбата). Както споменахме, Петров не се отклонява от принципа, че печалбата при социализма е плод единствено на живия труд (т.е. трябва да се “очисти“ влиянието на другите фактори, в случая на производствените фондове). Данъците трябва да са дефинирани общи, опростени и стабилни във времето.

Към икономическите лостове се отнасят и митата, експортните премии, и *валутния курс*. Последният трябва първоначално да е фиксиран на реалистично равнище, левът трябва да е конвертируем.

“Реално определеният мащаб на цените е предпоставка за установяване на реален обоснован валутен курс. [...] При съществуването на необоснован мащаб на цените установя установен на негова основа на реален валутен курс възникват сериозни затруднения в областта на външнотърговската дейност и не стоките операции. Става наложително въвеждането на отделен курс за нестоковите плащания в чужбина, който по точно да отразява действителната покупателна сила на националната парична единица. Нереалният валутен курс при стоките плащания налага да се използва сложна система на ценови разлики при вноса и субсидии при износа, които в действителност изпълняват не толкова своите собствени функции, колкото функциите на валутния курс. Затруднява се определянето на действителната ефективност на вносно-износните операции. Усложняват се финансовите взаимоотношения между предприятията и държавата и се създава известна опасност за стабилността на държавния бюджет.“ (Петров, 1969, 231).

В две поредни статии в сп. *Финанси и кредит*, посветени на финансите на външната търговия, публикуване през 1965 г., а именно “*По въпроса за митата и експортните премии*“ (Петров, 1965) и “*Някои въпроси на валутния курс*“ (1965а). В тях той пледира за формиране на реалистичен валутен курс, на база покупателна способност (която да определи златното съдържание), и за премахване на неговите фискални задачи, като това да стане чрез отделянето му като инструмент от политиката на мита и на експортни премии. Това според Петров ще постави под конкурентен натиск предприятията като самостоятелни производители (които при старата система са изолирани от външния пазар) (1965, 26).

Валутният курс трябва да се доближава до единни за всички търговски и нетърговски потоци, което да избегне двете нива на цените. Митата и експортните премии също трябва да са агрегирани по отрасли и подотрасли (не по стокови позиции и предприятия), и да са относително устойчиви във времето и предсказуеми. Това ще ни доближи до еквивалентен обмен, основен принцип на закона на стойността и във външната търговия.

“Валутният курс трябва да бъде един и същ за всички стокови и нестокови взаимоотношения с другите страни. Това е напълно естествено, защото и при стоковите и при нестоковите плащания в чужбина действат едни и същи закономерности. При съществуването на две равнища на цените за предмети за потребление и за средства за производство беше възможно и необходимо да се установят два различни курса на валутата – един за стоковите и друг за нестоковите плащания. Валутният курс трябва да бъде един и същ при всички външнотърговски отношения, независимо дали те са свързани с вноса или износа. Нарушаването на това изискване е равносилно на установяване на различни цени за купувача и продавача на 1 и съща стока. (Петров, 1965, 29)

Важен инструмент става *лихвеният процент и банковия кредит*, който заема централно място при финансиране на предприятията, и най-вече на техните дългосрочни инвестиции (капитални вложения). Следва усилване ролята на централната банка, като и на новите специализирани банки (напр. Инвестиционната банка).

Банковият кредит ни отвежда към следващата изследователска тема, - тази за финансиране на растежа, *на разширеното възпроизводство* (както е прието да се говори в онези години). Последното трябва да става да сметка на собствени средства (печалбата и вътрешни резерви) и на банковото кредитиране. Финансираното от бюджета трябва да се сведе до минимум, само до някои основни, стратегически проекти.

Г. Петров е критичен към предложенията за селекция на инвестиционни проекти чрез конкурси, сравняващи тяхната ефективност (централна тема в трудовете на Е. Матеев). Според моделите на конкурси на проекти, те са не само нереалистични, но и вредни защото премахват пазарните стимули. Като цяло те са слаба алтернатива на пазара, и по същество неясна имитация на пазарните процеси (виж главата за Е. Матеев).

В последствие механизмите на финансиране са дискутирани в книгата *Финансиране на разширеното възпроизводство и на техническия прогрес*, издадена през 1978 г. В нея се предлага децентрализиран модел на растеж и формиране на основните пропорции в социалистическото стопанство (между I и II подразделения, между секторите А и Б в първо подразделение, между натрупване и потребление, между отделните отрасли и пр.). Петров отрича прякото планово и бюджетно определяне и финансиране на инвестициите, което води до тяхното ненужно разрастване и неефективност (Петров, 1978, 17). Петров отбелязва същите явления, дефинирани от Я. Корнай като “инвестиционен глад“.

За да се нивелира частично различната фондоемкост в отделните предприятия (различен органически състав на капитала, по Маркс), и да се парират, отново частично, “външните фактори“, които влияят върху печалбата (за което претендират противниците на реформата), Петров предлага въвеждане на “данък върху производствените фондове“. Той е специфичен икономически лост, и наподобява идеята на В. Новожилов за “рента върху средствата на производство“. Но, данъкът е само палиатив:

“Диференцирания доход на предприятията с различно техническо равнище на производството е главният стимул и неотменима икономическа принуда за оптимизиране на плановите пропорции за най-бързо внедряване на постиженията на научно техническия прогрес в производството. Освобождаване на предприятията от влиянието на този “външен“ фактор фактически означава премахване на връзката между оценката и заплащането на труда и степента на съобразяване с обективните изисквания на закона за икономия на време, на закона за нарастване на обществената производителност на труда и на закона за стойността.“ (Петров, 1978, 39-40)

Петров предлага и пропорционален данък върху общата печалба, с цел съхраняване приходите в бюджета. Оптималната структура на финансиране на предприятията е дефинирана по следния начин:

“За оптимална може да се приеме тази структура на източниците за натрупване, при която се максимизират темповете на нашия разширено възпроизводство и техническият прогрес и се проявяват най пълно стимулите и отговорността на социалистическите предприятия в използване на всички възможности за повишаване на ефективността и за рационално разпределение на доходите. По

точно оптимална е тази структура, при която нормално работещите предприятия са ангажирали всичките си собствени източници /амортизационни отчисления и печалба, останала след плащане на задълженията към бюджета и образуване на фондовете с нея инвестиционно предназначение/ и ползват банков кредит, погасяван заедно с лихвите в определените срокове. Държавата регулира обема и структурата на инвестиционните ресурси чрез своята ценова, данъчна и кредитна политика, общо за страната и за намиращите се в средни условия предприятия.“ (Петров, 1978, 84)

Според Петров оптималната структура в онези години е следната: (i) собствени средства (40-60%), в това число амортизационни отчисления (20-40%), (ii) банков кредит (30-50%), (iii) бюджетни средства (5-15%), (Петров, 1978, 85). Петров предлага усилване на банковото кредитиране и намаляване на финансирането от бюджета. Сходни са и фактическите числа от онова време, например в таблицата, компилирана от Маршевски.

Таблица 1 Източници на финансиране на инвестиции в %

	Бюджетно финансиране		Собствени средства		Банково кредитиране	
	1965	1969	1965	1969	1965	1969
България	70	32	24	38	6	30
Чехословакия	69	...	23	...	8	...
ГДР	11	16	64	61	25	23
Полша	46	28	45	36	9	36
Румъния	61	44	37	41	2	15
Унгария	76	51	23	37	1	12
СССР	61	50	39	49,5	0	0,5
Югославия	8	18	40	32	52	50

Източник: Marczewski (1983), p.88. Таблицата е компилирана от официални източници и консултации на автора с представители на официалните социалистически институции.

Водещо е нарастването на банковия кредит и активната политика на лихвен процент (а не количествени лимити). Лихвеният процент не бива да е нисък:

“При необосновано нисък лихвен процент предприятията оказват силен натиск за включване в плана на по големи капитални вложения, отколкото са възможностите на страната. Предприятията имат възможност да реализират някаква степен своя интерес в планиране на по големи капитални вложения, като дават неточна изходна информация. [...] Ако лихвеният процент се установи на достатъчно високо равнище, само издържащите се предприятия ще бъдат по икономически път, принудени да се откажат от проектите за капитални вложения с по-ниска ефективност /норма на печалба/, защото реализирането на такива проекти ще

доведе до намаляване на техните доходи и на заплащането на труд. Те ще предлагат за включване в плана само на такива проекти за разширение, реконструкция и модернизация на производството, които ще им позволят след плащане на високия лихвен процент и на данъците в бюджета да запазят и даже да увеличат равнището на оставащия от тях доход и заплащане на труда. Вярната изходна информация ще послужи като основа за създаване на такъв вариант на плана, който е по-обоснован и по-близък до оптималния план. (Петров, 1978, 140)

Според автора, опитът от двете години реформа 1964-1966 г. потвърждава, че модернизацията и техническия прогрес могат да се развиват децентрализирано, в рамките на пълната стопанска сметка и истинска самоиздръжка (Петров, 1978, 19).

И така, изложеното дотук, показва, че моделът на Г. Петров е систематично изграден и обмислен, не само в практически, но и в теоретичен план. Разбира се, теоретичните граници на предложенията идват от съхраняване на основните постулати на марксистката трудова теория за ценността, както и бариерата на отричането на частната собственост. Въпреки тези ограничения, много от постановките на Г. Петров, в разбирането на недостатъците на плановото социалистическо стопанство и в защитата на пазарната икономика, напомнят формулировките на австрийската школа и тази на Янош Корнай (в случая на неокласическата школа и школата на неравновесието). Да ги разгледаме малко по-подробно.

Теоретични проблеми на плановата икономика и собствеността

Марксистките граници на модела на Георги Петров са ясно очертани. Трудовата теория на Маркс, макар и в нейния “разменен“ вариант, е непокътната и защитавана с изключително усърдие и забележително владееене на нейните тънкости. Моделът на пазарен и децентрализиран социализъм е аргументиран е защитаван от автора с концепцията на Маркс, развити в първи том на Капитала (закона за стойността и цените) и модифицирани в третия том (законът за средната норма на печалба и производствената цена).

Принципът на еквивалентността в размяната (еквивалентност на трудови разходи), се смята за непоклатим (както е известно той е критикуван от неокласическата маржинална теория).

В действителност до последните си книги, Г. Петров смята този принцип за водещ. Въпреки дългогодишните му занимания и преподаване на корпоративни финанси, след краха социализма, Г. Петров продължава да използва термина стойност, а не ценност, като български превод за *value*.

“Действително отделните предприятия. Няма такъв широк поглед върху икономическите процеси, те не могат да отразяват взаимните влияния от изменението на цените. Те обаче притежават едно предимство, което само по себе си е вече достатъчно условие за възникване на обосновани пазарни цени. Това е икономическият интерес на производствените колективи в осъществяване на *еквивалентна размяна*, а също така възможността в процеса на равноправните производствени връзки да се защити и реализира този интерес. Предприятията не ще приемат като основа за извършване на размяната цени, които накърняват по същество техните интереси, намаляват доходите им. Те ще ограничават или прекратяват производството на стоки, пазарните цени на които в течение на по дълъг период са под стойността. (Петров, 1969, 286)

През 2012, в книгата си *Човешката природа и обществото*, Г. Петров, излага отново своето виждане за пазарно стопанство базирано на принципите на теорията на стойността на Маркс. В главата “*Еквивалентната размяна – условие за оцеляване*“, той пише:

“Доколкото всеки стокотвладеец е икономически обособен и се издържа и възпроизвежда от продуктите на своя труд, той се съгласява да ги разменя срещу чужди продукти само на еквивалентни начала. [...] Анализът на стойността и развитието на нейните форми, направен от Маркс (като продължение на изследванията на Смит и Рикардо), се игнорира от съвременната икономическа наука. Той не беше разбран и от икономистите в бившите “социалистически“ държави, обявили се за единствени автентични последователи тълкуватели на марксовата икономическа теория. До рухването на тъй наречената социалистическа система те поддържаха догмата, че при социализма съществува стокково производство, но цените като паричен израз на стойността, а също количеството и качеството на произведените стоки и направлението на реализацията им се определят планомерно от държавата, а не от пазара и конкуренцията. За база на цените те приемаха стойността изчислена чрез редуциране на сложния конкретен труд към еднакъв прост, средно обществено

необходим труд. Абсурдността на тези разбирания и практики се опитам да изложа в книгата *Стокови отношения и ценообразуване при социализма*, написана през 1963-1966 година и излязъл от печат след тежки процедури в края на 1969 г. [...] Стоково-еквивалентните отношения съответстват на инстинкта за самосъхранение, интересите на хората при неотстранимите различия между тях и при стохастичността на техните действия и решения. Чрез тях се съхранява и възпроизвежда частната собственост и нейните субекти - хората. (Петров, 2012, 135, 137-138, 143)²⁰

Петров не приема теорията на пределната полезност, при различните пазарни форми – свободна конкуренция, монополистическа структура и пр.

“Авторите, които излагат теорията за пределната полезност в условията на съвършена конкуренция, обикновено отбелязва, че допусканията и предпоставките, върху които тя е построена, не съществуват в реалната икономика. [...] Скептичното отношение към теорията за пределната полезност се подхранва и от факта, че потребителите не правят изчисления за пределната полезност и пределната норма на трансформация и заместване когато купуват най и друга стока. Предпочитанията им са и безкрайно разнообразни и променящи се“ (Петров, 2012, 146-147)

На второ място, Петров формулира проблемите на централно планираното стопанство и механизмите на пазара, които са способни да ги решат. Според автора, пазарът открива, събира, трансформира и пренася информация, на хилядите децентрализирани стокопроизводители чрез движението на относителните цени. Тяхното движение, и разликата между цените на това, което си продал и това, което си изразходил (т.е. равна на печалбата), дават силен сигнал за корекция и усилват стимулите (интересите) на стокопроизводителите. Информационните и мотивационните проблеми не могат да бъдат решени нито с помощта на държавата, нито чрез прибягването до оригинални математически и компютърни алгоритми (децентрализирани АСУ и пр.), като тези предлагани от Е. Матеев и редица съветски икономисти.

²⁰ Интересно, Петров излага механизма на “средната норма на печалба към авансирания капитал“ и намира прилики с концепцията за “изискуема норма на възвращаемост“ във съвременната финансова теория (Петров, 2012, 159-163).

“Не се постига действителна и постоянна пропорционалност и поради невъзможността в един център да се събере преработи и препрати до производителите информацията за огромното разнообразие от постоянно изменящи се потребности. Както беше установено, тази информация е неточна още в първичните звена, които я събират при отношенията си с купувачите на предмети за потребление. Неточностите и грешките при преминаване на информацията през всичките останали звена и при нейното преработване и обобщаване обикновено не се намаляват.[...] Никакъв план не е в състояние да предвиди всички изменения в потребностите и всички възможности, които развитието на науката и техниката и творчеството на милионите участници. (Петров, 1969, 38, 318)

“В този случай намира практическо доказателство марксовата теория, според която стойността е непосредствено неуловима и само в пазарните цени тя се изразява количествено и качествено. Математическите модели за държавно ръководство на стопанството, изградени на невярна теоретическа основа при игнориране на обективно съществуващите стоково пазарни отношения са също така практически неизползваеми. В тази връзка е уместно да се припомнят думите на М. В. Колганов “Несъстоятелен е техният опит да се представи научното планиране във формата на автоматическа, едва ли не саморегулираща се система от изчислителни центрове. Несъстоятелен е по мое мнение и друг техният опит - да представят народностопанския план като екстремална задача. Всичко това се отнася до областта на утопията. И колкото по рано това бъде разбран, толкова по скоро дейността по прилагане на математическите методи ще се прехвърли от решаването на безплодни утопични задачи към решаване на актуалните икономически проблеми.“ (Петров, 1969, 434-435)

Според нас Г. Петров самостоятелно достига до позициите, изложени от него през 60 те години, без да познава дискусиата за възможностите за пресмятане при социализма (австрийската школа, О. Ланге и пр.²¹). В последствие, при посещението си във Франция, Петров внимателно изучава дебата, за което свидетелства и книгата му за конвергенцията от 1973 г. В нея той е критичен към западните концепции за социализма. Но имайки

²¹ Виж Lavoie (1985).

предвид тежката цензура в онези години, може да се предположи точно обратното, че той им е симпатизирал, защото те са в синхрон с формулировките в неговите собствени книги²².

Като цяло Петров (по наше мнение) не е познавал и другия водещ автор на критическата политическа икономия на социализма, унгареца Янош Корнай (1928-1921), въпреки, че базови теми и формулировки в публикациите на Петров се доближават до тези на Корнай. Сред тях са информационните явления на плановата икономика, меки и твърди бюджетни ограничения, инвестиционен глад, икономика на дефицита и пр.²³ За разлика от Корнай, който познава добре западната теория, критиките и интуицията на Г. Петров са най-вече движени от прагматични съображения, и аргументирани с теорията на Маркс (която Маркс прилага към капиталистическата система). И двете теории, на Корнай и на Петров, са микроикономически в своите основи като те тръгват от поведението на предприятията и на потребителите.

Какви са вижданията на автора за *собствеността*?

Тук предварително трябва да каже, че в последната книга от годините на социализма, писана “във вихъра“ на перестройката и на демократичната съветска преса, в която се дава цялостна оценка на годините на стопански социализъм в България, Петров в значителна степен променя някои свои виждания, силно изостряйки критиките си към загиващата система. В центъра са поставени *деформациите*, както се изразява авторът в собствеността, които неминуемо водят до деформации и трудности в цялата икономическа и властова система.

“Най-дълбоката и обща причина за противоречията и трудностите на социалистическото производство, за неговата постепенна деградация са в деформациите на социалистическата обществена собственост и нейното превръщане фактически в нетрудова собственост. “ (Петров, 1990, 109)

²² Книгата за конвергенцията на системите (капитализъм и социализъм) е свързвана най-вече в социалистическите страни с името на Дж. К. Гълбрейт, е изключително добре документирана, като са използвани водещите (най-вече) френски автори (Р. Арон, Ф. Перу, Ж. Маршал, Ж. Фурастие, Ч. Бетелхейм, Е. Шамбр, Л. Столерю, Р. Бар), немски (В. Ойкен, А. Вебер), и частично англоезични автори като А. Бърли, П. Сорокин, Я. Тинберген, У. Росту, и Дж. Шумпетер. В Париж Г. Петров се среща лично с Р. Арон. Няма да се спираме на тази книга. Интересно, че в последствие, западната литература за конвергенцията, е рядко мобилизирана от автора.

²³ Единственото позоваване на Корнай е в книгата от 1990 г, където е посочена преводната статия на Корнай във *Вопросы экономики* (Корнай, 1988). Руският превод на книгата на Корнай *Икономика на дефицита* е от 1990 г, с предговор на академик О. Богомолов.

Да се спрем на основните моменти.

Първо, през 1990 г., темата за собствеността е приета сериозно, и без да се доближава до западните теории за “правата на собственост”²⁴, е направена методологическа стъпка напред. Отражено е многообразието от елементи в съвкупността от правата на собственост, развити в римското право. Петров отбелязва:

“Собствеността може да се разглежда като установено от обичая или закона отношение между хората по повод присвояването на вещите, при което субектът има монополна безусловна, неограничена във времето власт над тях. В своя най-общ вид и пълнота собствеността включва в себе си владението, разпореждането, стопанисването и използването на вещите от нейния субект, от собственика. Владението е също отношение на собственост, която е обаче непълна ограничена условна. [...]. Пренебрежението на икономическата теория към всички тези разнообразни отношения на присвояване се мотивира обикновено с обстоятелството, че те са юридически, а не икономически отношения. Забравя се при това, че в съвременното общество всяко реално съществуващо икономическо отношение има своя правна форма, която го регламентира и в рамките на която той обикновено се осъществява. Фактът, че нерядко фактическите отношения на собственост излизат от рамките на правните им форми и регламентации и се отличават някаква степен от тях, не отрича валидността на този извод и не премахва задължението на икономическата теория да ги анализира в цялото им богатство и многообразие.“ (Петров, 1990, 6, 8)²⁵

На практика, “концепцията за държавата собственик, а предприятията – стопани“, никога не е било в сила, а “с решението си в единствен монополен собственик на всички средства за производство, държавата едновременно се утвърждава и като техен владеец и стопанин.“ (Петров, 1990, 14).

²⁴ Тази тема отново показва откъснатостта на социалистическите учени от развитието на теорията на Запад, и дори в СФР Югославия. Институционалният икономикс и правата на собственост, право и икономика, и др. направления, са в разгара си. Светозар Пейович, и други учени, стъпвайки на югославската стопанска практика, развиват “теорията за правата на собственост“. Тези развития не са познати от българските икономисти (освен от малка група, които работят по критика на западните и ревизионистичните теории за социализма).

²⁵ Петров активно използва публикациите върху римското право на изтъкнатите юристи върху П. Венедиков и М. Андреев, по-точно Венедиков и Андреев (1949) и Андреев (1975).

Оттук, следвайки методологията на Маркс, Петров, извежда радикалните за времето си твърдения, че държавата, в лицето на нейния ръководен и партиен апарат, се оформя като самостоятелна *доминираща класа* и като такава експлоатира трудещите се, като присвоява преобладаващата част от принадлежания продукт, принадлежаща стойност/ценност. Според него става въпрос за форма на държавен капитализъм и дори за феодализъм, при която принадлежната стойност се присвоявана във формата на ангария. Интересно е, че в много отношения тези твърдения се доближават до разпространените трактовки от западните и други марксистки (например Лешек Колаковски и Милован Джилас), както и до марксистката концепция за азиатски начин на производство. Петров и Аройо мобилизират сходни цитати от Маркс, когато искат да мотивират възможността за обособяване на предприятията в рамките на държавната собственост.

“И тъй, когато собствеността, владението и стопанисването на обществените средства за производство са в ръцете на държавата, демокрацията неизбежно се премахва, държавният апарат придобива неограничена икономическа, административна и политическа власт над непосредствените производители, а управляващият слой се обособява като самостоятелна класа, противостояща на работническата класа. [...]. Създаденият принадлеен продукт е по право собственост на държавата на управляващия слой и се използва в негов интерес. Възникват отношение на експлоатация на господство и подчинение. (Петров, 1990, 46).

По-нататък, Петров, подробно развива механизмите на експлоатация от страна на новата класа, и присвояване на принадлежната стойност, чрез инвестициите (безотговорен натиск за инвестиции, гигантомания и пр.), и най-вече потреблението (“паразитно“), чрез доходите и разпределението на обществените фондове за потребление.

Причините за деформациите се крият и в теорията, която отрича пазарните механизми на формиране на ценността и търси методи пряко да я измери, чрез трудовите разходи.

“Огромният брой изследвания и публикации на най-добрите икономисти, използване на сложни математически модели и ЕИМ само доказаха неразрешимостта на тази поставена задача и верността на основния теоретичен извод на Маркс, а именно, че докато стоковата форма е обективна и у неотменима необходимост, стойността (абстрактният еднакъв общочовешки труд) не може да се измери си със иманентната му мярка - работното време, а само посредством

разменната стойност и паричния еквивалент. [...] Отдавна най-сериозните изследователи на икономическата система, като В. В. Новожилов, например, стигнаха до извода, че и най-мощните електронноизчислителна машина не е в състояние да извърши подобни изчисления. Самото математическо описание и моделиране на тези конкретни процеси е неразрешима задача, утопия. (Петров, 1990, 59, 156).

През 1990 г. Г. Петров все още не приема частната собственост, отрича генетичното свързване на стоково-паричните и пазарните отношения с капитализма, и смята, че те могат да получат разцвет в едно *трудова обществена собственост*, като преходна форма към бъдещото социалистическо/комунистическо общество. Това е и идеалната среда, в която могат да се проявят и пълното обособяване на стокопроизводителите, и пълната самоиздръжка на предприятията, и механизма на закона на стойността и еквивалентността. Трудовите колективи трябва да станат собственици на средствата на производство. Без да го посочва, Г. Петров еволюира в посока на югославския модел²⁶.

“Най-странното е, че не се забелязват многобройни и доказани факти от историята на човешката цивилизация, когато обществената собственост е била основа за икономическа обособеност на производителите, а частната собственост се обуславя в премахването на тази икономическа обособеност. [...] Обществената, държавна собственост може да бъде основа на икономическата обособеност на производителите, а следователно и на стоково пазарните връзки между тях, само ако производствените фондове (общественият капитал) се предоставят на равни условия в срочно владение и стопанисване на трудовите колективи, които ги прилагат. [...] Съвсем естествено е, че лицето, което има фактическа власт (владението) над условията на производство и ги използва целесъобразно и производително, ще присвоява и ще разпорежда с произведените продукти като със свои. То ще е техният фактически собственик (както обичайното и писаното римско право), разбира се, отстъпвайки частта от тях, която се полага на истинския собственик на средствата за производство. Впрочем целта на самото владение е да се придобият продукти, доходи, които са собственост на владелеца и могат да

²⁶ Интересно е, че през 60-те години на 20 век, Петров отрича възможността трудовите колективи да станат собственици на средствата за производство, и е критичен към Иван Николов (1967).

служат за задоволяване на неговите потребности, производителни или лични. (Петров, 1990, 161, 164, 166).

През 1990 г. Георги Петров все още смята, че на частнокапиталистическата форма на общество, има достойна алтернатива²⁷. По негови думи:

“Реалният социализъм се оказва в действителност авторитарен и тоталитарен икономически и обществен строй, основан на нетрудовата обществена собственост, с която фактически се разпореждаха група хора или един човек стоящи на върха на пирамидата на държавната и партийната власт. [...] Очертава се реалната перспектива България, както и в редица други източни страни, преходът от административната към пазарната икономика да се осъществи на базата преди всичко на нетрудовата частна и обществена (държавна и кооперативна) акционерна собственост. Трудовата част на собственост, индивидуална и кооперативна ще играе по значителна роля в отделни сектори като селското стопанство, услугите, търговията. Върху такива върху такава икономическа база, която може да се определи като “смесена икономика“ с преобладание на капиталистическото - частно и държавно стопанство, вероятно ще се наложи една либерално демократична политическа надстройка. Тя може би няма да се различава значително от буржоазно демократичните държави на повечето от развитите западни страни.[...] **Такава алтернатива съществува. Това е трудовата обществена и частна (индивидуална и кооперативна) собственост, която не изключва капиталистическата собственост, но е обективно състояние да докаже съревнование с нея своите предимства и да се наложи като господстваща е определяща характера на обществения строй.** В полза на този път на развитие са редица обективни фактори с решаващо значение. (Петров, 1990, 189-192).

Авторът заключава по следния красноречив начин:

²⁷ В същата книга, на друго място, Петров обособява три сценария за пост-комунистическо развитие, а именно (i) преминаване от абсолютен държавен капитализъм и феодализъм към смесена частно-държавна система, с елементи на трудова собственост, (ii) съхранение на командно административната система и (iii) преход към трудова (обществена, групова, кооперативна, частна и пр.) собственост (Петров, 1990, 121-122).

“ Социализмът е обществена собственост, собственост на съюзилите се в държава или друга социална организация свободни хора върху условията за прилагане на техния труд, които те като колективни семейства и отделни лица владеят и използват от свое име и за своя сметка. По това социализмът се разграничава ясно от комунизма, от капитализма, феодализма и робовладелското общество. **Социализмът е следователно действителна свобода, демокрация, власт на народа и самоуправление.** [...] От тази гледна точка новото общество, което ще се формира обективно при реално съществуващите материални условия, класи и политически сили, няма да бъде изградено социалистическо общество, **но то ще съдържа в основата си неговите изходни предпоставки и механизми за самодвижение към социализъм и комунизъм.** Такива ще бъдат трудовата обществена, колективна и частна собственост и владение, както и съответстващите ѝ, органически включени в нея демокрация, свобода и относително социално равенство. Това реално общество още няма да бъде освободено от остатъците на стария класически капитализъм, от експлоатацията, неравенството и елементите на икономическа зависимост. (Петров, 1990, 200-201)²⁸.

Обобщителни бележки

Георги Петров е най-яркият привърженик и активен радетел за демократизиране, децентрализиране и въвеждане на пазарните принципи в социалистическото стопанство. Макар и в марксистки вариант, неговите познания за функционирането на пазара го правят изключително модерен за времето си. Критиката му на централно планирането стопанство неговите теоретически принципи, в много отношения наподобяват теоретическите принципи и философията на унгарските и полските икономисти (Я. Корнай, В. Брус, Л. Колаковски, и др.), а също моделите на О. Шик и М. Джилас. Спомените на Георги Петров, издадени през 2016 г., са свидетелство за неговата активна

²⁸ И още: “Фактически в новото общество, представляващо преход от капиталистическата към комунистическата обществена формация, ще се наблюдава съревнование, състезание между различните форми на собственост, класи партии и обществени движения за доказване на техните предимства. Успех ще имат тези, които осигуряват по добри условия за труд и живот на народа, запазват и възстановяват неговата жизнена среда, гарантират мирното и прогресивно развитие на човешката цивилизация.“ (Петров, 1990, 199).

гражданска позиция и истинските му научни терзания за провалите на социализма и неговите деформации.

Още през 1969 г, авторът си е давал ясно сметка, не само за контрола над науката, над мисленето и икономическите идеи, за инерцията при приемното на новите идеи и практически мерки. Ще завършим с един цитат от социологията на политическата икономия на социализма (цитат, скрит под линия на стр. 222):

“В науката е още повече в обществените науки отделните етапи от развитието и различните теории се свързват с определени хора и групи хора. Трудно е за тези, които в течение на много години са разработвали и поддържали известни теоретически положения да се откажат напълно от тях. Още по труден и по бавен беше този процес, когато със силата на държавната власт и с авторитета на издигнатия в култ ръководител съответните теоретически положения се налагаха като “общоприети“, неприкосновени и не подлежащи на критично разглеждане истини. Някои лица вероятно имат скритата надежда, че социалистическото производство все едно се развива и докато траят споровете и постепенното усъвършенстване на съществуващите форми на стопанско ръководство, ще се извърши преходът към не стоковото комунистическо производство. Трябва определено да се каже, че подобни надежди са неоснователни и опасни.“(Петров, 1969, 222, бележка под линия)

Един авторите на този текст (Н. Неновски) има лични впечатления и спомени от Георги Петров. Според Неновски Георги Петров си е давал ясно сметка за относителността и времевата детерминираност на своите теоретически борби, през годините на социализма. През септември 1999 г. той му подарява основната си книга, тази от 1969 г., както и книгата за конвергенцията от 1973 г, с надпис “*На Николай Неновски, заради интереса му към икономическата теория подарявам тази книга, която е свидетелство за търсенията и заблудите на “критичната“, “ревизионистична“ мисъл при “социализма“.*

Книгата на Георги Петров от 1969 г., макар и непозната за днешното поколение икономисти, за които периодът на социализма е бил безсмислена загуба на време, - може да се разглежда като постижение. Тази книга е не само историческо свидетелство за борбата в рамките на политическата икономия на социализма, но има изключителна актуалност. Тя е най-доброто, което е било постигано като аргументиране на необходимостта от пазарни отношения, така както двете книги на академик Евгени

Матеев (книгата за планирането и кибернетиката от 1967 и за икономическата система от 1987), - са най-интересното, което е предлагано от страна на привържениците на планирането.

Проблемът за двата метода на координация на децентрализираните икономически субекти, - координиране чрез пазара или чрез планирането, днес приема нови радикални форми. Те се определени от скоростното развитие на информационните технологии, дигитализацията и изкуствения интелект, позволяващи обработката на големи бази данни практически мигновено и с минимални разходи. За оригиналните предложение на Е. Матеев ще стане въпрос в следващата глава.

Библиография

Андреев, М. (1975). *Римско частно право*, изд. Наука и изкуство, София

Аройо, Ж. (1986). *Законът за стойността при социализма*, Партиздат, София

Аройо, Ж. (1967). Новата система за ръководство на народното стопанство, съвременна форма на икономическа организация на производството, сп. *Финанси и кредит*, (10): 33-36

Аройо, Ж. (1966). *Обществен труд, стойност и цена*, Държавно издателство, Варна

Аройо, Ж. (1963). Методологически проблеми на образуването на цените при социализма, Трудове на ВИИ Карл Маркс (да се уточни)

Аройо, Ж. (1962). *Законът за стойността и ценообразуването в НРБ*, изд. Наука и Изкуство, София

Атлас, З. (1959). Закон стойности и проблема рентабельности производства при социализме (доклад на конференции), в: Цаголов, Н., под ред. (1959). *Закон стойности и его роль при социализме*, Госпланиздат, Москва, 269–287

Бонев, С. (2011). *Времето в което живях, и хората, с които работих*, изд. АСИ Принт, София

Бонев, С. (1968). *Планиране и икономически лостове*, изд. БКП, София

Бонев, С. (1966). Повишаване на научното равнище на планиране на народното стопанство, сп. *Икономическа мисъл*, (1): 3-21

Венедиков, П., М. Андреев (1949). *Римско право*, изд. Наука и изкуство, София

Дълбоков, С. (1974). Повишаване ролята на финансово-кредитната система, в: Аройо, Ж., под ред. (1974), *Икономическата политика на Българската комунистическа партия*, изд. Партиздат, София, 283-306

- Козодоев, И. (1959). Необходимость товарного производства и закона стоимости в социалистической экономике, в: Цаголов, Н., под ред. (1959). *Закон стоимости и его роль при социализме*, Госпланиздат, Москва, 15–31
- Кронрод, Я. (1988). *Планомерность и механизм действия экономических законов социализма*, изд. Наука, Москва
- Кронрод, Я. (1960). Стоимость и цена в условиях социалистической экономики, в: Кронрод, Я., под ред. (1960). *Проблемы политической экономии социализма*, изд. Госполитиздат, Москва, 89–162
- Мальшев И. (1966). *Экономические законы социализма и планирование*, изд. Экономика, Москва
- Мальшев И. (1964). *Экономическая наука и хозяйственная практика*, изд. Экономика, Москва
- Мальшев, И. (1960). *Общественный учет труда и цена при социализме*, изд. Соцэкгиз, Москва
- Маневич, В. (1975). *Развитие теории планового ценообразования в советской экономической литературе*, изд. Наука, Москва
- Матеев, Е. (1987). *Структура и управление на икономическата система*, изд. Наука и Изкуство, София
- Матеев, Е. (1967). *Перспективно планиране и икономическа кибернетика*, изд. Наука и Изкуство, София
- Матеев, Е. (1963). *Перспективно планиране, междуотраслови връзки и технически коефициенти*, изд. БКП, София
- Марчева, И. (2012). Към историята на икономическата реформа в средата на 60-те години на XX век в България, сп. *Исторически преглед*, (1-2): 162-194
- Николов, И. (1967). Към характеристиката на социалистическата собственост, сп. *Икономическа мисъл*, 12 (6): 58-69
- Петров, Г. (2016). *Лъжливите реформи в България*, няма място на издаване, няма издателство
- Петров, Г. (2012). *Човешката природа и обществото*, (второ, допълнено издание), изд. Булгарресурс, София
- Петров, Г. (1990). *Крахът на тоталитарната икономика. Деформации на обществената собственост*, изд. Наука и Изкуство, София
- Петров, Г. (1990). Стопанската сметка в държавните индустриални предприятия до 1964 г., и Стопанската сметка в държавните предприятия, след 1964 г. в: Беров, Л., Д.

- Димитров, под ред. (1990): *Развитие на индустрията в България (1834, 1947, 1989)*, изд. Наука и Изкуство, София, съответно страници: 307-318 и 445-466.
- Петров, Г. (1987). *Планомерност и пазарни отношения; Разпределени на доходите на стопанските организации*, в: Андонов, Б., под. ред. (1987). *Стоково-паричните отношения и управлението на икономиката при социализма*, изд. Наука и изкуство, София, 49-82 и 130 – 162.
- Петров, Г. (1986). *Разпределение на доходите в социалистическото предприятие*, изд. Наука и Изкуство, София
- Петров, Г. (1981). *Регулиране заплащането на труда според крайния резултат*, Профиздат, София
- Петров, Г. (1978). *Финансиране на разширеното възпроизводство и на техническия прогрес*, изд. Наука и Изкуство, София
- Петров, Г. (1976). *Данъците в системата на плановото ръководство на социалистическите предприятия*, изд. Георги Бакалов, Варна
- Петров, Г. (1975). *Взаимоотношения на предприятията с бюджета при вноса и износа*, изд. ВИИ Карл Маркс, София
- Петров, Г. (1973). *Икономическата организация на социалистическото производство и теорията за “конвергенцията“*, изд. Профиздат, София
- Петров, Г. (1969). *Стокови отношения и ценообразуване при социализма*, изд. Наука и Изкуство, София
- Петров, Г. (1967). *Форми за държавно регулиране на самоиздържащите се предприятия*, *Финанси и кредит*, 18 (7): 60-77
- Петров, Г. (1966). *Пазарни отношения при социализма*, сп. *Икономическа мисъл*, (1): 33-50
- Петров, Г. (1966b). *Данъците като икономически лост при социализма*, София, изд. Наука и Изкуство
- Петров, Г. (1966c). *Труд и цени*, кн. 3 (цените на световния социалистически пазар, да се уточни)
- Петров, Г. (1966d). *За единна пазарна цена*, *Планово стопанство*, (1), да се уточни
- Петров, Г. (1965). *По въпроса за митата и експортните премии*, *Финанси и кредит*, 16 (3): 17-28
- Петров, Г. (1965a). *По някои въпроси на валутния курс*, *Финанси и кредит*, 16 (10): 23-30
- Петров, Г. (1964). *Относно базата на цените при социализма*, сп. *Икономическа мисъл*, (9): 87-103

- Петров, Г. (1961). Планирането на печалбата като обобщен икономически показател, сп. *Икономическа мисъл*, (1): 32-46
- Цаголов, Н., под ред. (1959). *Закон стойности и его роль при социализме*, Госпланиздат, Москва
- Asselain, J-Ch. (1981). *Plan et profit en économie socialiste*, Presse de la fondation nationale des sciences politiques, Paris
- Bornstein, M., Ed. (1973). *Plan and market. Economic Reform in Eastern Europe*, Yale University Press, New Haven and London
- Dembinski, P. (1988). *Les économies planifiées. La logique du système*, Editions du Seuil, Paris
- Lavigne, M. (1974). *The socialist economies of the Soviet Union and Europe*, London : Martin Robertson
- Magnin, E., N. Nenovsky (2025). Energy and productivity-based theory of cycle and crisis. The monistic approach of Vladimir Bazarov (1874-1939), *The European Journal of the History of Economic Thought*, 32 (1): 35-57
- Marczewski, J. (1973). *Crise de la planification socialiste ?* éd. PUF, Paris
- Milenkovitch, D. (1971). *Plan and Market in Yugoslav Economic Thought*, Yale University Press, London
- Montias, JM (1962). *Central planning in Poland*, London, Yale University Press
- Nenovsky, N., T. Marinova (2025). History of planning and cybernetics in Bulgaria during socialism: the contributions of Evgeni Mateev, *Economic History Working Papers*, 2025/ N° 6, Paul Bairoch Institute of Economic History, Genève
- Nenovsky, N. (2019). Money as a coordinating device of a commodity economy: Old and new, Russian and French readings of Marx, Part 1 Monetary theory of value (Roubine and Orléan), *Revue de la Régulation*, 26 (2), 20 pages, online
- Seurot, F., (1978). La fonction d'utilité sociale en système socialiste, in : Lavigne, M., éd., (1978). *Economie politique de la planification en système socialiste*, Economica, Paris, 15-37
- Spulber, N. (1956). Economic thinking and its application and methodology in Eastern Europe outside of Soviet Russia, *American Economic Review*, 46(2): 367-379
- Tosi, D., V. Vitello, ed. (1960). *Vecchia e nuova pianificazione economica in Polonia* (contributi di W. Bieda, C. Bobrowski, W. Brus, H. Cholaj, J. Jankowski, S. Jedrychowski, M. Kalecki, S. Kurowski, O. Lange, E. Lipinski, J. Marczewski, M. Mieszankowski, B. Minc, J. Nowicki, J. Pajestka, M. Pohorile), Milano, Feltrineli Editore

